

УДК 821.162.1-992Крашевський

Світлана ЧОРНОУС
Київський національний університет
імені Тараса ШевченкаХУДОЖНЄ ВТІЛЕННЯ МОТИВУ ПОДОРОЖІ
У ТВОРЧОСТІ Ю. І. КРАШЕВСЬКОГО

У статті досліджується художня реалізація мотиву подорожі у творчості Ю. І. Крашевського і відзначається важлива роль концепту подорож у літературній спадщині письменника.

Ключові слова: мотив, подорож, композиція.

This article deals with the realization of travel motif in J. I. Krashewsky's creative work. The author pays special attention to the concept of travel in the works of this famous polish writer.

Key words: motif, travel, composition.

W artykule przeanalizowano realizację artystyczną motywu podróży w twórczości J. Kraszewskiego i określono ważną rolę konceptu podróży w dorobku literackim pisarza.

Słowa kluczowe: motyw, podróż, kompozycja.

Подорож як сюжетотворчий елемент широко використовувався в літературі з найдавніших часів. Подорож як мотив виступає у багатьох епічних творах Ю.І. Крашевського. Досить часто письменник вплітає цей мотив у структуру своїх повістей та романів, використовуючи його як композиційний елемент. Функціонування мотиву як невід'ємної складової фабули художніх творів має свої особливості. У творчому доробку Ю.І. Крашевського подорож виступає як своєрідна метафора та алегорія, що дозволило автору провести систему паралелей та художньо ототожнити реальні та уявні мандрівки, філософськи переосмислити суть явища подорожі. Зокрема, на сторінках «Літературних мандрівок: фантастичних і історичних» головні герої подорожують в уявному часі, вирушають у вигадані мандри. У літературознавстві мотив визначається як «стійкий формально-змістовий компонент художнього твору чи критичної або літературознавчої праці, усвідомлена причина творчості або аналізу, зумовлена художніми та науковими потребами, відповідними інтелектуальними діями» [2, 78]. Зокрема, у циклі волинських селянських повістей «Уляна», «Остап Бондарчук», «Ярина» мотив мандрів зустрічається досить часто. Волинські повісті є окремою сторінкою у творчості Ю.І. Крашевського. Він уперше ввів у літературу народні типи, а в центрі своїх повістей поставив життя та долю селянина. Його творчий здобуток високо оцінили І.С. Тургенєв, І.Я. Франко та інші.

Мотив подорожі є нараційним рушієм сюжету художніх творів Ю.І. Крашевського. Пере-

міщення героїв у просторі та часі відбувається одночасно з духовною мандрівкою літературного героя, спрямованою на його духовне оновлення. Автор використовував мотив мандрівки як засіб образотворення героїв, що відбивав особистісний духовний досвід, внутрішній стан персонажів. Зокрема, письменник уводить мотив подорожі як спосіб героя абстрагуватися від душевних переживань. Так, у повісті «Уляна» пан Тадеуш тікає від своєї коханої через людські перемови, там забуває про неї та одружується. Це призводить до трагічної розв'язки – смерті Уляни. У цьому творі подорож як сюжетотворчий елемент передує розв'язці твору та є її причиною. Мандрівка-втеча головного героя слугує засобом вираження глибини почуттів персонажів і їх характеротворення. Подорож для пана Тадеуша стає порятунком від душевних переживань та обертається трагедією для Уляни. «Він не знав, що почуття, яке він переживав у цю хвилину, розвіється дорогою, поступово розтане разом з плином часу під дією нових вражень, нових картин» [1, 78]. Таким чином, використовуючи мотив подорожі, автор демонструє духовну динаміку героя, зумовлює його поведінку, характеризує психічний стан персонажа.

Подорож як втеча героя від душевних переживань характерна і для повісті «Остап Бондарчук». У цьому творі подорож теж стала передумовою формування особистості головного героя – у закордонній мандрівці Остап Бондарчук здобуває освіту, піднімається в інтелектуальному поступі, сходить на вищий соціальний щабель, набуває нового досвіду. Під час навчання та відвідин євро-

пейських країн формується нова самосвідомість героя, змінюються обрії його світогляду. Проте освіченість простого хлопа, що завдяки випадковій отримав шанс у житті, лякала його опікуна: «Граф був незадоволений, що Альфред дозволив йому вчитися разом з ним, що брав його разом з собою до Швейцарії, Франції й Англії».

Навіщо йому подорожувати? (...) Він зіпсує його і потім поверне мені таким, що я не знатиму, що з ним робити. У поле він не піде, ні до чого не буде придатний. А це небезпечно. З нього ще може вийти домашній шпигун» [1, 162].

Повернувшись з навчання, герой бореться сам із собою, розривається між спогадами про минуле, про своє коріння та мріями про майбутнє. Лінія кохання підсилює сумніви персонажа. Остап бореться зі своїми почуттями до дочки господаря та власним комплексом меншовартості, який під час тривалого перебування за кордоном поглибився. Згодом він вирушає у подорож, а фактично тікає від кохання та відповідальності «у білий світ, куди очі дивляться; залишатися тут я більше не можу» [1, 199]. Такий прийом автора дає головному героєві можливість осмислити ситуацію та створює інтригу сюжетної лінії.

Ю.І. Крашевський описує мальовничі краєвиди Полісся як вправний мандрівник і талановитий художник слова. Автор зображує шлях героя, детально зупиняючись на описах маєтків, пам'яток, пейзажів, селянських хат. «Ви, напевно, знаєте мальовничі подільські околиці? Гріх було їздити по чужих краях, не помилувавшись спочатку красою своєї землі. Ми справедливо можемо пишатися нею, а художник, який поїхав би туди в пошуках натхнення і пам'яток давнини, повернувся б із багатою здобиччю» [1, 219].

У повісті «Ярина», яка є логічним продовженням «Остапа Бондарчука», автор також уводить у структуру твору мотив подорожі, який становить фрагмент біографії героя та є структуротворчим елементом фабули твору. У цій повісті вимушена подорож головного героя на порятунок сімейного і матеріального становища друга дитинства та зустріч з давнім коханням – літературний прийом автора, який водночас здійснює глибокий психологічний та соціальний аналіз. Зовнішній рух героя відбивається на внутрішньому стані, його почуттях, переживаннях. Ситуація реальної подорожі є нараційним рушієм твору та відбувається разом із внутрішньою подорожжю, духовним поступом літературного героя.

Подорож як композиційний елемент виступає і в інших творах письменника, зокрема його «Літературних мандрівках: фантастичних і історичних». У цьому творі автор використовує подорож як алегорію та метафору, що дозволило йому провести систему паралелей та художньо ототожнити реальні та уявні мандрівки, філософськи переосмислити суть явища подорожі. На сторінках цього твору герої подорожують у часі, вирушають у вигадані мандри.

На початку другого тому «Літературних мандрівок: фантастичних і історичних» автор зазначив: «Хто з вас не мріяв в одній із захмарних мандрівок залишитися у тій країні думок та мрій? Хто з вас, поранений у серце, з тугою в душі, сльозами в очах, зітханням у грудях, у хмарах спогадів не надав перевагу минулому над сучасним, спогадам над почуттями! (...) Ідемо туди і забудемо наші переживання, житимемо минавшиною – їжею сумних душ, які живуть не обідами та прийомами, танцями і гуляннями, безглуздими розмовами, а коханням, вічним гнівом, а всім тим, чим живуть люди. Візьмемо на плечі легкі тлумочки мандрівників з дорогими нам спогадами, візьмемо патичку, попрощаємося з домівками і вирушимо в дорогу. Залишимо переживання вдома і йдемо швидко вперед, може, нас не доженуть» [4, 12].

В оповіданні «Подорож до містечка», написаному у формі казки-притчі, мандрівка є сюжетотворчим елементом. Фабула твору ґрунтується навколо подорожі сільського хлопчика Яна до міста у пошуках роботи і навчання. Перед вирушенням у далеку дорогу батько дає дитині чіткі настанови, як поводитися під час мандрівки. Проте герой нехтує порадами батьків, і його подорож сповнена гірких випадків, труднощів та сумного досвіду. У тяжких випробуваннях під час мандрів Ян пізнає життя, дорослішає, набуває досвіду. Через страждання герой дорослішає, і до пункту призначення повертається стомленим, обезсиленим із сивиною на скронях. Автор порівнює подорож із життям людини. Письменник підтримував відомий вислів Віктора Гюго: «Наше життя – це подорож, ідея – путівник. Немає путівника, і все зупинилося» [6, 17]. Так подорож Янка до міста автор порівнює з життям людини, сповненим труднощів та розчарувань на шляху до своєї мети. У кінці твору Ю.І. Крашевський, ніби підсумовує: «Хто з нас не був таким Янком?..» [4, 33].

Один із розділів другого тому «Літературних мандрівок: фантастичних і історичних» Ю. І. Крашевського носить назву «Прогулянка

по бібліотеці». Це коротке оповідання є твором-метафорою. Автор описує книги в бібліотеці, подає відомості про авторів, знайомить читача зі скарбами світової літератури, залучає широке коло читачів до культурної тисячолітньої спадщини. Епіграфом до цієї частини твору стали слова невідомого письменника: «На полицях лежать книги, а у них забальзовані душі письменників» [4, 48]. Ю. І. Крашевський закликає своїх читачів частіше звертатися до мудрих книг – «сублімації минувшини – сенсу життя мільйонів» [4, 50]. Особливу увагу приділяє подорожній літературі, наприклад, часто цитує подорож Мачея Мазури. Автор здійснює огляд літератури за жанрами й іменами письменників, подає відомості про рукописи, біографії відомих письменників та істориків. «А далі поезія, театр, романи – усе на ваш вибір – Шекспір, Гете, Шиллер, Клопсток, Вольтер, Руссо, Монтеск'є, Тассо, Данте» [4, 50].

У розділі під назвою «Подорож по столицях» Ю.І. Крашевський змальовує подорож юнака-провінціала до столиць Франції, Туреччини, Іспанії. У своїй структурі твір містить пригодницький елемент. В основі сюжету твору лежать пригоди сільського жителя у місті, знайомство його з культурним життям міста, звичками та модою його мешканців, особливостями їхнього менталітету, архітектурними та природними принадами міст. «Кожна вулиця мала інших мешканців, інші будинки, інші костюми, магазини, інші запахи» [4, 104]. Під час цієї подорожі відбувається внутрішнє переродження героя із провінціала у міського жителя, розширюється його кругозір через бесіди із західною інтелігенцією у гостях, театрах, кав'ярнях. Орієнталістичний елемент у творі представлений зображенням маршруту до Туреччини. Герой пізнає іншу культуру, описує вулиці, порти, базари, відмінності менталітетів турків та європейців. «Тут у Туреччині зневажають європейців, їм здається, що лише вони, турки, розумні і правильно живуть» [4, 126].

Гофманський тип фантастики презентовано автором в оповіданні «Мандрівки по столицях». Письменнику вдалося не лише описати маршрут подорожі головного героя, а й простежити зміни у психіці героя, вказати на складність психологічних процесів особистості. У такий спосіб проявлявся романтичний світогляд Ю. І. Крашевського. Мотиви творчості Е. Т. А. Гофмана найяскравіше відбилися у двох томах його «Літературних мандрівок: реальних і фантастичних». Автор постійно апелює до

Е. Т. А. Гофмана, спирається на його прізвище як на символ, загальноновизнану позицію в мистецтві, тому ім'я німецького письменника постійно зустрічається в тексті твору.

В оповіданні «Квітка папороті» у першому томі «Літературних мандрівок: фантастичних і історичних» Ю.І. Крашевський використовує фантастичний мотив, поширюючи традиційний зміст прадавньої легенди про пошуки чарівної квітки папороті. Автор використовує містичний елемент, надаючи оповіданню вищої естетичної вартості. У цьому творі квітка папороті приносить разом із багатством головному героєві миттєве здійснення всіх його бажань і здатність перетворювати людей на звірів та предмети. «У цю ж мить усі мої бажання несподівано здійснювалися» [4, 158]. Такі здібності принесли головному герою тільки горе та нещастя, а несподіване багатство лише тугу. Наратором в оповіданні виступає постать Е. Т. А. Гофмана – письменника, стиль якого мав великий вплив у романтичний період творчості Ю. І. Крашевського. У польській літературі такий напрям, як фантастика був представлений досить поодиноким. Польський письменник використав елементи фантастики у «Літературних мандрівок: фантастичних і історичних», презентував роль мрій, снів та передчуттів героїв у художньому творі. «Якби кожен замислився над своїми вечірніми роздумами та нічними снами, скільки можна було б написати творів, якби всі вміли писати! Проте легше написати виваженою, правильною, доступною мовою гарне оповідання, адже пильно дотримуючись давніх правил і оповідних рамок, книга сповниться патетикою та інтригою і вирушить у світ тихо і легко» [4, 101].

У стилі Ю.І. Крашевського поєдналися пильний інтерес до буденного та водночас надзвичайного, одночасне використання романтичних та реалістичних тенденцій [5, 227]. Письменник вдало поєднував зображення буденних явищ та водночас замилювання проявами краси природи, архітектури, народної культури. Чільне місце у його творах посідали гострі соціальні та політичні проблеми, захоплення краєвидами, народною творчістю та традиціями.

Художня реалізація мотиву подорожі у епічних творах Ю. І. Крашевського зумовлена потребою автора динамізувати сюжет твору, поглибити характеристику персонажів і зміцнити художньо-естетичний аспект художнього твору. У системі художнього цілого багатьох епічних творів польського письменника мотив подорожі набуває нової форми реалізації, яка визначає специфіку його нарративного дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Крашевський Ю. І. Повісті / Пер. з польськ. В. П. Іванисенка / Ю. І. Крашевський. – К.: «Дніпро», 1979. – 427 с.
2. Літературознавча енциклопедія: У 2 т. – Т. 2 / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 624 с.
3. Франко І. Польський селянин в освітленні польської літератури / І.Франко. – Т. XVIII. – Літературно-критичні статті. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1955. – С. 144–171.
4. Kraszewski J. I. Wędrowki literackie / J. I. Kraszewski. – Warszawa: Drukarnia S. Blumowicza, 1881. – 573 s.
5. Obrazy kultury polskiej w twórczości Józefa Ignacego Kraszewskiego / Pod red. B. Czworonóg-Jadczak. – Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2004. – 240 s.
6. Kowalski P. Odyseje nasze były jakie (droga, przestrzeń i podróżowanie w kulturze współczesnej) / P. Kowalski. – Wrocław: Wydawnictwo Alta 2, 2002. – 231 s.
7. Wasylenko W. Józef Ignacy Kraszewski / W. Wasylenko. – Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1999. – 180 s.